

להתמיר את התורות והמוחין לעבודה מנטאלית

דיבורי היזכרות באדמו"רי חב"ד הרב יאיר דרייפוס¹

מפגש עם חב"ד

לרגל יט כסלו, אני רוצה לדבר על הדו-שיח שלי עם חסידות חב"ד. במידה רבה, ההתעמקות שלי בכתבי חב"ד בשנים האחרונות באה בעקבות הרב שג"ר, שבשנותיו האחרונות עבר מהכיוון האקזיסטנציאליסטי שבמרכזו עמד ר' נחמן, למחשבות פוסט-מודרניות ועיסוק במשיחיות אותם מצא בתורותיהם של אדמו"ר הזקן והרמ"מ מלובביץ'. עם הרב שג"ר נסעתי לפקוד את קבריהם של אדמו"רי חב"ד, ואצל האדמו"ר הזקן אף חוויתי מפגש פשוט איתו. מתוך כך צמחה התבוננות רבה בכתבי חב"ד, וניסיון להבין מה אני יכול לקבל מהם לעולם שלי.

יש כמה תורות של חב"ד שיצרו אצלי מהפך, והשפיעו עלי השפעה מכרעת. אני רוצה לדבר כעת על רעיון מסוים, שמגלם בתוכו תפיסה יסודית בחשיבה החב"דית, ולראות כיצד הוא התפתח בין התורות של אדמו"ר הזקן לבין התורות של הרבי האחרון, רמ"מ. זהו דיון שמעלה שאלות רלוונטיות מאד עבורנו, כי הוא נוגע ביחס למודרנה ולציונות, לעולם החול ולחיי היומיום, ולמקום של עבודת ה' בחיים שלנו.

¹ המאמר נערך ע"י איתן אברמוביץ. תודתי נתונה לו. ברכת שמים עליו.

מההסתגרות בתיבה אל ההתמודדות עם המים הרבים

נתחיל עם פסוק שהפך בחב"ד לסיסמה – "ויעקב הלך לדרכו". בחב"ד נוהגים להכריז את הפסוק הזה בשלושה מועדים: במוצאי יום הכיפורים, במוצאי שמחת-תורה, ובשבת בראשית. אלו שלושה זמנים שבהם אנו עוברים משיאים של עבודה רוחנית אינטנסיבית אל האפרוריות של חיי היומיום. תמיד מגיע הרגע שבו יום הכיפורים חלף, שמחת-תורה עבר, ובסוף כל המועדים של תשרי כבר מאחורינו. לפנינו פרושה שגרת החורף הארוכה, עם כל הקשיים וההתמודדויות הממתינים לכל אחד מאיתנו. ההכרזה החב"דית נועדה לשנות את נקודת המבט הזו: יעקב מסמל את היכולת להכניס את הקדושה לחיי החולין, את ההבנה שאלוהים שוכן לא ברגעים הגדולים, בהתרוממות הרוחנית קצרת הטווח, אלא בהתמודדות האפורה עם קשיי הקיום האנושי. דווקא כשיעקב הולך לדרכו, הוא פוגש מלאכי אלוהים.

האדמו"ר הרשב"ב תיאר את הימים הנוראים כיריד שבו הולכים ומצטיידים בשפע של חבילות וסחורות רוחניות, אבל התכלית היא לשוב הביתה ולפרוק אותם, להשתמש בהם במהלך החיים הרגילים. לימדתי את הרעיון הזה בקבוצה מסוימת במוצאי שבת בראשית, ונשמעה אנחת רווחה. אנשים אמרו: איזה יופי, כל החורף לפנינו והסיפור מתחיל עכשיו. התחושה התהפכה מכבידות של סוף עידן לרעננות של התחלה חדשה.

זהו מהפך מנטאלי בתודעה הדתית, שמשקף תנועה יסודית בתפיסה החב"דית. הרמ"מ סיפר משל על שלושה אנשים המבקרים בארמון המלך. הראשון התרגש כל כך מגודל המעמד, שכבר על מפתן הארמון התעלף ולא יכול היה להמשיך. השני נכנס פנימה, אבל קרס בדרך ולא הצליח להגיע אל המלך. רק זה שידע לכבש את התרגשותו הצליח לעבור את כל השלבים ולהגיע אל המלך עצמו. הנמשל הוא התהליך של חגי תשרי: יש כאלו שמתעלפים כבר בראש השנה, יש כאלו שהשיא עבורם הוא יום כיפור; אבל איפה נמצא המלך? התשובה היא שהוא נמצא בחשוון, ורק מי שיוליך את החיפוש הרוחני שלו אל החורף יגיע אל תכליתו.

זו אמירה חתרנית, המשקפת את ההתנגדות החסידית להתרגשות המאולצת במקצת של הימים הנוראים. הפסוק אומר "אל תפנו אל האילים", והחסידים קראו אותו כמזהיר מפני התמקדות מופרזת בעבודה של ימי אלול. אני לא כל כך מזדהה עם האמירה הזו. אני חושב שלימים הנוראים יש ערך בפני עצמו. מצד שני, מתבטאת כאן אמירה יסודית יותר של האדמו"ר הזקן. צריך לדמיין אותו עומד באוקראינה של לפני מאתיים שנה, מדבר עם חסידים שרובם עניים מרודים וקשי-יום, אנשים שעבורם הימים הנוראים הם באמת סוג של פנטזיה. והאדמו"ר אומר להם שבסופו של יום החיים לא נמצאים שם, שעליהם לחפש את המיצוי הרוחני שלהם בקשיים של היומיום. אל האנשים האלו הוא פונה בתורה שלו על המים הרבים:

מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה
אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו. הנה מים
רבים הם כל טרדות הפרנסה והמחשבות שבענייני עוה"ז כו',
ועכ"ז לא יוכלו לכבות את האהבה שהוא בחי' האהבה
המוסתר שיש בכל נפש מישראל בטבע מבחי' נפש
האלקית, שטבעה לעלות וליכלל תמיד למעלה כשלהבת
העולה מאליה כמ"ש לעיל מיניה רשפיה רשפי אש שלהבת
יה. שהוא בחי' שלהבת הבאה מלמעלה שהיא הנפש
האלקית, שקודם התלבשותה בגוף הגשמי היתה נהנית מזיו
השכינה והיתה מיוחדת בתכלית היחוד בא"ס ב"ה. ולזאת גם
אחר התלבשותה בגוף הגשמי, לעסוק בעניינים גשמיים שהן
הנקראים מים רבים, עכ"ז לא יוכלו לכבותה מלהיות תמיד
בבחי' אהבה ותשוקה נפלאה לעלות וליכלל למעלה. ואדרבה
ע"י התלבשותה במים רבים הנ"ל יכולה להגיע למדרגה
היותר גבוה מקודם שירדה לעוה"ז כאשר יתבאר... ולזאת ע"י
ירידת והתלבשות נפש האלקית בנפש הבהמית דוקא לעסוק
בטרדות ומחשבות הפרנסה בעניינים גשמיים שהם הנקראים
מים רבים הנ"ל יכולה לבא לבחי' אהבת בכל מאדך. שהוא
בלי גבול כנ"ל, שהיא מדרגה היותר גבוה מהיותה קודם
ירידתה בגוף שהיתה רק נהנית מזיו השכינה כו'. והיינו ע"י
אתכפיי' ואתהפכא חשוכא דוקא, שהוא בחי' יתרון האור

שמתוך החשך כנ"ל. לפי ששורשם למעלה גבוה ממדרגת נפש האלקית כנ"ל רק שנפלו למטה כמ"ש וימלך וימת כו' וע"י אתכפייא נעשה תחיית המתים.

וזהו מארז"ל יפה שעה א' בתשובה ומעשים טובים בעוה"ז מכל חיי העוה"ב כנ"ל. ולזאת נקראו מים רבים הנ"ל מי נח, לפי שנעשה ע"י נייחא דרוחא שנעשה מהם תבת נח, שהוא בחי' תיבות התפלה, וכמ"ש בא אתה וכל ביתך אל התבה כו'. וזהו ויגברו המים מאד כו' חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים כו', שהוא בחי' תגבורת נפש הבהמית על בחי' נפש האלקית בעסק הפרנסה ועניינים הגשמיים, אך ע"ז נעשה אח"כ יתרון אור כו' כנ"ל...²

אדמו"ר הזקן רואה את השיא של עבודת ה' דווקא במקום הנסתר, באור המתגלה מתוך החושך. עיקר העבודה שלך אינה בזמנים של ההתרוממות ותחושת הקדושה, אלא בזמנים היבשים, חסרי הטעם, הימים שאין בהם חפץ. זו תפיסה שנגזרת ממיסטיקה שלילית, מתנועה של שלילת העולם. הקב"ה ברא את העולם יש מאין, והחסיד מבקש להחזיר את היש אל האין, לבטל את משמעותו ותוקפו של הקיים. העבודה של אלול היא עבודה ביש, במקום המואר; אבל אדמו"ר הזקן אינו רוצה להאחז במה שיש, הוא חותר אל האין. כאשר מפנים את המאמץ הרוחני אל המקומות הסתומים, הסתמיים, חסרי ההתגלות, מגיעים אל האור שמעבר לחושך, האור הגבוה יותר מכל הארה גלויה.

ניקח את הדברים אל המקום שלנו. אדם נמצא בישיבה, ויש בזה בחינה של ימים נוראים: יש רבנים, יש ספריה תורנית, הסביבה סטרילית, אין התמודדויות חריגות. עולם נקי. הרבה אנשים שגדלו בישיבות רואים בזה את המקום האמיתי שלהם. היציאה לחיים נתפסת כסוג של ירידה, ככשלוץ. זה יוצר תודעה מאד מוזרה, של אנשים מבוגרים שגם אחרי שנים רבות עדיין רואים את השנים שלהם בישיבה כמימוש העיקרי של חייהם. הם מתרפקים על הלימוד, על התפילות, על חווית הימים הנוראים, וזה נשאר כמין מגדלור שמאיר מרחוק. החיים שלאחר

2 תורה אור פרשת נח, מאמר "מים רבים".

מכן, המאמצים של הקמת המשפחה והפרנסה הם לא הדבר האמיתי; העיקר זה להזכר בתיבת הנח של צעירותך.

הדברים של אדמו"ר הזקן אופייניים לעמדה החסידית, שלא נבנתה על האתוס הליטאי של לימוד התורה. אם אתה יודע שהקב"ה לית אתר פנוי מיניה, שהוא נמצא גם במקומות הבלתי צפויים, אז גם כשאתה בישיבה אתה כבר יודע שזה לא כל הסיפור שלך. גם הישיבה היא כמו יריד – אוספים חבילות, ולוקחים אותם הלאה. ואפשר גם אחרת – שגם הישיבה תהיה החיים, להביא את החיים אליה פנימה, ולא לחיות בתודעה שאנו מוקפים מים זדונים.

עבורי, שגדלתי על האתוס של הישיבה כתיבת נח שמחוצה לה יש רק בעלי-בתים, הדברים האלו יצרו מהפך עצום. העיקר אינו ההסתגרות בתוך התיבה, אלא ההתמודדות עם המים הרבים שמציפים אותה. דווקא היהודי שעמל לפרנסתו, ששומר על יראת שמיים ומתמודד עם יצריו, הוא הדגם הראוי. אדמו"ר הזקן אומר לך: קח במלוא הרצינות את החיים שלך, כל אחד במקום בו הוא נמצא. זה צריך ללוות אותנו בדרכנו. כאשר כל אחד קם לעמל יומו, זו עבודת ה' שלו; במובנים רבים הרבה יותר מאשר כשהיה בחור ישיבה.

חסידות חב"ד מול המודרנה והציונות

היחס של אדמו"ר הזקן לעולם הזה מתבטא גם בסיפור היסטורי נפלא. בסוף המאה ה-18 נלחם נפוליאון בצאר הרוסי, מלחמה שנמשכה אל תוך המאה ה-19. בין תלמידי המגיד ממזריטש היתה מחלוקת גדולה במי יש לתמוך: הרבי מקוזניץ, החוזה מלובלין ואחרים תמכו בנפוליאון והתפללו להצלחתו, ואדמו"ר הזקן תמך בצאר. באחת מאגרותיו הוא נימק את עמדתו כך: "באם שינצח ב"פ [בונפארט] יורם קרן ישראל וירכה העושר בישראל, אבל יתפרדו ויתנתקו לבן של ישראל מאביהם שבשמים. ובאם שינצח א' [אלכסנדר], יושפל קרן ישראל וירכה

העוני בישראל, אבל יתענגו ויתקשרו ויתחברו לבן של ישראל לאביהם שבשמים".³

בדברים האלו הופכת התפיסה הרוחנית של שלילת העולם לעמדה פוליטית. אדמו"ר הזקן ראה בנפוליאון את סמל המודרניות, ולפיכך את האיום הגדול ביותר על היהדות והאמונה. האמונה מתבססת על ביטול היש, ואילו נפוליאון מוליך את העולם לחיים של שפע, למלאות של היש. צרפת הניפה את דגל החופש, את העמדת האדם במרכז, את החתירה לחיים טובים יותר. אדמו"ר הזקן ראה חשיבות רוחנית בעמל הפרנסה, אבל רק כאור היוצא מתוך החושך, כהסתר שיש לעבור אותו כדי להגיע הלאה. דווקא העוני והשפלות מהווים מצע טוב יותר לעבודה רוחנית, כי הם מסיטים את המבט מהם והלאה; השפע, לעומת זאת, עלול תמיד להפוך לתכלית בפני עצמו. קל יותר לבטל את היש כאשר הוא דל ושפל, מאשר כשהוא מלא רוחות של עושר וחירות.

אדמו"ר הזקן גם הוליד את העמדה הזו לפסים מעשיים – הוא שלח את החסידים שלו לרגל אחרי הצרפתים ולסייע לצבא הצאר. בעקבות כך הוא נאלץ לברוח מפני צבאותיו של נפוליאון שחיפשו אחריו, ולבסוף נפטר בדרך ונקבר במקום נידח. בבריחתו הוא ביקש מחסידיו ללמוד את הניגון שאיתו פלשו הצרפתים לרוסיה, והפך אותו לניגון חב"די מקודש הנקרא "מארש נפוליאון". את הניגון הזה שרים עד היום בשיאו של יום הכיפורים, בזמן תפילת נעילה. בעזרת תיקון הניגון הוא ביקש לשנות את מהלך האירועים, לחטוף את הניצחון מידי הצרפתים.

מהבחינה הזו אפשר לראות את המהפך העצום שעשה הרבי האחרון. רמ"מ למד בסורבון, והתגורר שמונה שנים בצרפת עד שנאלץ לברוח מפני הנאצים. משם הוא הגיע לאמריקה, שבה כל מה שאדמו"ר הזקן חשש ממנו התפתח לאין-ערוך. אי אפשר להשוות בכלל את המודרניות של נפוליאון למה שקורה באמריקה. אבל רמ"מ כבר היה במקום אחר. אדמו"ר הזקן לא רצה להסתכל על אותיות צרפתיות, ואילו רמ"מ דיבר כמה שפות. הוא היה בשר מבשרה של

3 אגרות קודש לאדמו"ר הזקן, סימן סד.

המודרנה, והוא הוביל את חב"ד אחריו. מצד אחד הוא מבטא התבטלות עצומה בפני קודמיו, ומצד שני אי אפשר שלא לראות את השינוי העצום שחולל. אין היום בעולם הדתי מי שמשתמש בקידמה כמו חב"ד. השימוש באמצעי התקשורת בקמפיין המשיחי, המצעדים של "צבאות ה'", חלוקת הדולרים; רמ"מ גייס לטובתו את כל המאפיינים של המודרנה שאדמו"ר הזקן ביקש להסתגר מפניהם. הוא לא ראה את צרפת כקליפה קשה, אלא דרש ש'צרפת' אותיות ו'פרצת'.

מעניין להשוות את העמדות האלו לעמדה של הרב קוק. בזמן מלחמת העולם הראשונה הראי"ה נתקע באירופה, ושהה כמה שנים בשוויץ ובאנגליה. בכתביו הוא מבטא יחס של בוז ושנאה לתרבות האירופאית, ומקווה כי המלחמה תביא לחורבנה ולצמיחת מלכות ישראל המשיחית:

נחתם עון שופכי הדמים, מלכי אדמה הזדים וכל מרגיזי ארץ. לא יכופר לארץ לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו, והכפרה מוכרחת לבא: בטול כללי לכל מכוונות התרבות של עכשיו, עם כל שקרן ותרמיתן, עם כל זוהמתן הרעה וארסן הצפעוני. כל התרבות, המתהללת בצלצלי שקרים, מוכרחת להכחד מן העולם, ותחתיה תקום מלכות עליון קדישין. אורם של ישראל יופיע, לכוון עולם בעמים בעלי רוח חדשה, בלאומים אשר לא יהגו ריק ולא ירגזו עוד על ד' ועל משיחו, על אור חיי העולם ועל התום והאמונה אשר לברית עולמים. וישראל יראה בעיניו שלומת רשעים, יצעוד על חרבנם של המתהללים באלילים החדשים כאשר צעד על חרבות בבל ואשור העתיקות. אז ידע ויוכח, כי אך בו אל אלהי ישראל מושיע. ותשועת ד' בא תבא. הנדפת הכח של הגוים, שקויי כוס התרעלה, מוכרחת היא לבא. פתח ד' את אוצרו ויוציא את כלי זעמו. אם עוד תתאמץ אירופא וכל גוייה להחזיק מעמד בצביונה, לא באמת ולא בצדקה, את ד' לא ידעו ואת דרכיו לא יחפצו ללכת בהם. מצב זה הוא רגעי ברגעי התולדה. אור התשובה יופיע בהכרח וישליך איש את אלילי כספו ואת אלילי זהבו, וישוב הכל אל טוב ד'. אז תכחד התרבות ההוית בכל יסודותיה, ספריותיה תיאטריה וכל מכוונותיה, וכל החקים אשר בהבל ועול יסודם וכל נימוסי

החיים הרעים והחטאים כליל יחלפו. ונשגב ד' לבדו ביום ההוא. הארג הרוחני והמעשי, אשר בצביונו ההוי לא היה יכול לעצור, עם כל תפארת חכמתו, בעד שפך דמים רבים ובעד חרבנו של עולם בצורה איומה כזאת, הרי הוא מוכיח על עצמו, שהוא פסול מעיקרו, (תהלים נח ד): "זורו רשעים מרחם תעו מבטן דוברי כזב", מראשית יסודו, וכל מהלכו כלו אינו כי אם עצת שקר ונכלי רשעים מסובכים, שהם קשורים עם הנטיות הנפשיות והגופניות אשר נתעצמו בהאדריכליות של בנין הלאומים של זמננו, שכחי ד' בכליותם ונושאים את שמו על שפתם, בפיהם ובלשונם. על כן חרב תחרב כל התרבות ההוית, ועל משואותיה יתכונן בנין העולם באמת ובדעת ד'. (ישעיהו ב ב): "והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ד' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים"⁴.

הראייה התפלל לחורבנה של אירופה, הוא ראה באלימות של המלחמה ביטוי לשחיתות היסודית של התרבות ושלב הרסני אך הכרחי בדרך להתחלה חדשה. התיעוב שלו כלפי "התרבות ההוית בכל יסודותיה" מזכיר את היחס של אדמו"ר הזקן לנפוליאון, אבל כל אחד מהם לקח את זה לכיוון אחר: עבור אדמו"ר הזקן שלילת ההתמקדות בעולם הזה מובילה אל האין, ואילו עבור הרב קוק, שדרכו היא דרך של מיסטיקה חיובית ואמון בעולם הזה, ההתנגדות לאירופה מוליכה לארץ ישראל, לציונות כפתח של עידן חדש. בהשוואה לדרכו של רמ"מ נוצר כאן היפוך מעניין: דווקא הרב קוק, שהאמין בגאולה בדרך הטבע, 'העמיס' על ההיסטוריה את שאיפותיו המשיחיות והפך את אירופה לתמצית השחיתות האנושית; ואילו רמ"מ, שציפה לגאולה בדרך נס וניתק אותה מההיסטוריה, היה חופשי להתייחס לתרבות במבט מפוכח יותר ולעשות את שלו בתוכה. ההבדל הזה מפתיע בעיקר כשחושבים על כך שהרב קוק כתב את דבריו לפני השואה, ואילו רמ"מ חווה אותה, ובכל זאת יצר מבט חדש על אירופה.

יש יחס מעניין גם בין קבלת המודרנה של הרמ"מ להתנגדותו לציונות. רמ"מ המשיך את הקו של רבותיו, וראה בהתפתחות ההיסטורית סוף של הגלות ולא

4 אורות המלחמה ה.

אתחלתא דגאולה. הגאולה לא תבוא בדרך הטבע, וממילא אין עניין באקטיביות הציונית של בניית הארץ. הדרך לגאולה היא דרך של שבירת הטבע, של 'לכתחילה אריבער', ללכת עם הראש בקיר. כמו בדברים של אדמו"ר הזקן על קשיי הפרנסה, התיקון הוא לא בדרך של קדושה שבטבע אלא מתוך ניגוד מתמיד. גם כשהרבי שולח שליחים לכל העולם, הם אינם עוסקים בתיקון חומרי אלא בהשפעה של רוחניות. תחת הנהגתו של רמ"מ חב"ד הפכה לתנועה מאד מודרנית, ובה בעת מאד מסומנת ולא מתבוללת. המגבעת החב"דית אותה אפשר לראות בכל מקום, מבטאת את הירידה אל הקליפה המודרנית בלי להתערבב בתוכה.

דווקא אצלנו יש היום כאלה שמבקשים להמשיך את ההתנגדות התקיפה של אדמו"ר הזקן והראי"ה. בישיבה לצעירים היו לומדים אנגלית במרתף כי הרב צבי-יהודה התנגד לה בתקיפות, כפי שאדמו"ר הזקן התנגד לצרפתית בזמנו. בעוד חב"ד הגלותיים משתלבים בעולם המודרני והאנגלית היא שפת האם שלהם, חלק מהציונים-הדתיים הולכים ומתרחקים ממנה. אין ספק שיש היום בעיות קשות הרבה יותר מכפי שהיו בימי נפוליאון. יש בעולם היום צדדים שבאמת מנוגדים מאד למושגים הבסיסיים של תורה ואמונה. אני יכול להבין את המניעים להתחפרות, אך יחד עם זה יש בתגובה הזו משהו בוסרי. צריך להגיב ממקום בוגר יותר, ומהבחינה הזו אני רואה את רמ"מ כאדם בשל שידע לראות את המצב אחרת מרבותיו, ולשנות כיוון באופן דרמטי. אלו דברים שאנו צריכים להתמודד איתם מחדש, עכשיו כשאנו נמצאים ערב חנוכה: על מה האמונה שלנו נשענת? לאיזה אלוהים אנחנו מתפללים? איפה אנחנו עומדים בתוך העולם הסובב אותנו? אפשר לחזור מכאן למשל הארמון, למים הרבים – העולם הממשי הוא המקום שלנו, אבל עלינו למצוא את מקומנו בתוכו.

הכברות החב"דית והוצאת הדיבור מהגלות

אחרי כל זאת, אני רוצה לדבר גם על צד של התנגדות שיש לי כלפי חב"ד בכלל וכלפי האדמו"ר הזקן בפרט. הנקודה העיקרית היא עומק הגלותיות והאנטי-ציוניות, הקשורים לא רק לעמדה פוליטית אלא לסגנון, לתפיסת עולם. תורת

חב"ד מתאפיינת בכובד, במועקה, בהיצמדות למבנים וקונסטרוקציות אידאליות. זה מורגש בניגונים הנושאים עליהם את כל כובד הגלות, ובתורות מתבטא בהעדפת המודלים המופשטים על ההקשבה לפרטים הקטנים של הקיום הריאלי. מכאן גם נובעת ההתנגדות לציונות.

ההיבט הקיומי והמנטאלי בכלל נעדר בחב"ד, ובעיקר מורגש חוסר בקלילות ומבודדות, העדר אירוניה וחוסר מודעות עצמית. האופי הזה התעצם עוד יותר עם התסיסה המשיחית, שלאורך שנים מבקשת לייצר דחיפות ואקוטיות באופן פאתטי ומלאכותי מאד. גם הפנייה לתלמידי ישיבות ההסדר שנעשית בשנים האחרונות היא ניסיון לייצר אווירה מובנת מאליה, לשאוב את הלבבות לתוך משהו שאף פעם אינו מנוסח עד הסוף, להכניס אותם לעולם שהם אינם מודעים למה שקורה בו.

בכל הפעילות הזו אני מרגיש שבחב"ד הדיבור נשאר בגלות. הדברים אינם מונחים על השולחן, ואין מקום להנהרה, למודעות עצמית ולמבט ביקורתי. מהבחינה הזו אני מרגיש שאנחנו צריכים לעורר מחדש את העמדה של אדמו"ר הזקן, ששינה מדרך המגיד וקרא לא להתבטל לצדיק אלא להתבטל לתורה. בעיני זו עמדה שמאפשרת דבקות ממקום מתבונן וביקורתי, בלי לאבד את האחיזה בעולם הממשי שלנו. זו גם הייתה דרכו של הרב שג"ר, שביט כסלו לפני חמש שנים אמר כך:

שיח זה עוד לא חסידות, אבל פעם זה יהיה גם כן...

- הרב שג"ר, אתה עוד תהיה פה כשזו תהיה חסידות?

אם אני אהיה כאן? בנקודה הזו אני חסיד של הרב קוק. הרב, בכמה מקומות, יוצא נגד ההידבקות בנשמה של הצדיק. הנשמה של הרב קוק הייתה נשמה כללית. נשמה כללית פירושה, שהוא יוצא נגד להידבק בנשמה של רבי מסוים. למשל באורות ישראל אומר הרב, שאם אתה נדבק במישהו מסוים אתה מקבל גם את החסרונות שלו. נשמתו של הרב הייתה גם נשמה חסידית; במובן זה הוא היה הכל. יש בו צד ברסלבר – בתקופה של יפו היו לו 'ליקוטי תפילות' בסטנדר,

כנראה הייתה לו איזו תקופה ברסלבית, ומובא בשם הרב קניג (אבא של הרב קניג של היום) שאמר עליו שהוא "הברסלבר האמיתי של הדור". מצד שני הוא היה גם חב"דניק – הוא בא ממשפחה חב"דית, היו מכבדים אותו בדרושים חב"דיים עם הסטייל החב"די, והוא ידע את השפה: טוב, ממלא. הוא הכיל את כל הסגנונות, נשמה כללית. אחד הדברים שאנחנו לומדים מהרב זה את הנקודה הזו: אנחנו צריכים שיהיו לנו הרבה נשמות. נאמר אולי, שבע נשמות. לרובנו זה קשה, אבל אנחנו צריכים להיות מסוגלים לעבוד את ה' דרך הנקודות השונות. הבעיה כמובן בגישה הזו, היא שמרוב אקלקטיקה זה עלול להפוך למשהו שטחי; אנחנו צריכים למצוא את המקום המקורי שלנו, מקום שיהיו בו כמה צירופים וזיווגים, אבל שיהיה משהו עמוק, משהו שיש בו מסירות נפש, משהו שיש בו באמת עבודת ה'. אני אומר כתשובה לשאלה על חסידות שיח: אין חסידות שיח – יש *חסידויות* שיח. כל אחד הוא חסיד בפני עצמו.⁵

הרב שג"ר ביקש לשלב בין קליטה מעמיקה של שפות שונות, לבין היכולת לנוע ביניהן וליצור מתוכן צירוף אישי וחדש. הפרויקט שלו היה הוצאת הדיבור מהגלות, לימוד תורה ממקום מתבונן וביקורתי, כדי ליצור קשר אמיתי עם התורה מהמקום שלנו. זה מה שהוא עשה בתורות החב"דיות, אותן ידע לשלב אפילו בדרשות ליום העצמאות, וזה מה שעשה גם לרבי נחמן ולאחרים. הוא ידע לדובב את התורות האלו, להשיב להן את הדיבור, להוליך אותם מהחכמה לרצון. עלינו להמשיך את הכיוון הזה, להתמיר את התורות והמוחין לעבודה מנטאלית, לצרף מהן דרך חדשה.

5 הרב שג"ר, ועמך כולם צדיקים, בתוך: נהלך ברג"ש, עמ' 355-356.